

SÁNDOR ANNA

A keleti palóc nyelvjárások egyik elfeledett kutatója: Komoróczy Miklós

1. Mindegyik tudománynak fontos feladata az elődök munkásságának ismerete, az adott tudománytörténetének feltárása, aminemcsak tudományos, hanem erkölcsi kihívás is. Mindez természetesen a dialektológiára, a nyelvjáráskutatásra is érvényes, hiszen egyrészt a kutatóknak szükségük van tudománytörténeti tájékozottságra, másrészt a kisebb-nagyobb közösségeknek is meg kellene ismerniük azokat a kutatásokat és kutatókat, akik az adott települések nyelvjárásával foglalkoztak. Erre napjainkban nemcsak a regionális nyomtatott és elektronikus sajtóban, hanem az örvendetesen megnőtt helytörténeti kiadványokban, valamint a települések honlapjain is számos lehetőség kínálkozik. A nyelvjárás ugyanis nem valamilyen értéktelen vadhajtása a nyelvnek, hanem olyan értékes változata, amely uniformizálódó és globalizálódó világunkban a kisközösségek és régiók legfontosabb identifikációs eszköze. Ráadásul ami iránt a tudomány már lassan kétszáz éve érdeklődik, az eleve nem lehet értéktelen. Az elmúlt kétszáz év dialektológiai termése azonban gyakran nemcsak az érintett települések laikus közössége előtt ismeretlen, hanem a kezdő szakmabeliek ismeretanyagából is hiányzik.¹

A XIX. és XX. században az sem ritka jelenség, hogy egy-egy kutató a nyelvjárások gyűjtése és vizsgálata mellett más tudományterülettel vagy művészeti tevékenységgel is foglalkozott, s az utókor csupán ebbeli minőségükben említi őket, így nyelvjáráskutatói tevékenységük feledésbe merül(t). Ez történt Komoróczy Miklós Ede esetében is, ergo az alábbiakban a nyelvjáráskutatói tevékenységére irányítjuk a figyelmet.

2. Komoróczy Miklós Ede, a gömöri nyelvjárások egyik XX. század eleji kutatója, tanárként, újságíróként, szerkesztőként, néprajzkutatóként, színészként ugyan nem felejtődött el, hiszen a *Gömörország* című folyóirat egyik múlt évi számában terjedelmes tanulmányban méltatják Komoróczy életét és sokoldalú tevékenységét, de nyelvjáráskutatásaira csupán egy rövid utalás történik (l. Herczeg 2014: 43–46), de a műveit bemutató

válogatásban már szerepel néhány nyelvjárásgyűjtése (uő. 2014: 47–72). A többi vele foglalkozó írás is főként néprajzkutatóként említi (l. Szinnyei 1899: 871–872²; Kósa 1979: 70–73; Tököly 1999; Steinhausz 2011: 53–56). Ezekből az ismertetésekből legfeljebb még az derül ki, hogy Komoróczy munkái megjelentek a Magyar Nyelvőrben is. Ám arról már említés sem történik, hogy e nyelvészeti folyóiratban mivel foglalkozik a szerző.

Szinnyei József ismert sorozata, a *Magyar írók élete és munkái* (1899: 871–872) viszonylag részletesen ismerteti Komoróczy Miklós Ede addigi, fordulatokban gazdag, kalandos életét és sokszínű munkásságát. A Szinnyei-féle életrajzból megtudhatjuk, hogy Komoróczy 1863-ban született Borsodtapolcsányban (ma: Dédestapolcsány, Borsod-Abaúj-Zemplén megye). Középiskoláit Szinnyei szerint Rimaszombatban, Kassán, Lőcsén és Budapesten végezte, de Herczeg Tünde kutatásai folyamán nem talált bizonyítékot a lőcsei tanulmányok igazolására (Herczeg 2014: 43). Ezt követően a színészet vonzásában élt, először a népszínházhoz szerződött, majd 1883-ban beiratkozott az országos színészeti akadémiára. Néhány év után ugyan abbahagyta a színészetet, de színházi íróként továbbra is a színházak és a színjátszás vonzásában maradt, ugyanis számos színházi prologust és drámai költeményt írt. Így pl. a színészet abbahagyása után Nyitrán a megyénél nyert állást, s egyben a *Nyitramegyei Közlöny*³ segédszerkesztője lett, emellett 1886 októberében a nyitrai színházat is Komoróczy prologusával nyitották meg. 1889-ben egy rövid időre visszatért a színészethez, majd Miskolcon a pénzügyigazgatóságnál nyert állást. 1891-ben Budapestre költözött, ahol hírlapíróként és szerkesztőként is tevékenykedett.⁴ 1893-ban hírlapíróként Görögországba utazott, s részt vett a Korinthoszi-csatorna átadásán.

E bolyongások után 1894-ben a rozsnyói katolikus főgimnáziumban kapott ideiglenes tanári állást, s Andrássy Dénes gróf és neje támogatásával teljesült régi vágya: megszerezte a tanári oklevelet, s ezután az említett főgimnázium rendes tornatanárává nevezték ki (Szinnyei 1899: 871–872).

A rozsnyói főgimnáziumban 1919-ig tevékenykedett, s Trianon után 1925-ben bekövetkezett haláláig Dorogon élt (Herczeg 2014: 45).

A rozsnyói tanárkodás éveit nemcsak a Sajó-Vidék, majd a Romsnyói Híradó szerkesztőjeként vált ismertté, hanem ekkor került szorosabb kapcsolatba e tájegység nyelvjárásával és néprajzával is, s gyűjtéseit ebben az időszakban továbbítja a *Magyar Nyelvőmek*.

3. A *Magyar Nyelvőrben* Komoróczy Miklós neve először 1901-ben bukkan fel, s az itt megjelent *Palóc históriák* című munkáját a kor egyik ismert nyelvjárás-kutatója, Balassa József nyelvészeti és néprajzi szempontból is nagyra értékeli (1901: 286)⁵.

Komoróczy későbbi műveire is jellemző a Balassa által is említett néprajzi és nyelvjárás adatok együttes bemutatása, a kultúra és a nyelv egységben

való megjelenítése, s ez a szemlélet és módszer mind a nyelvjárási, mind pedig a néprajzi tárgyú munkáira jellemző. Erre példa Gömör-Kishont vármegye monográfiája, melyben ugyan a megye népét, hagyományait és szokásait mutatja be, de például a *Családelet* című alfejezetben a néprajzi sajátosságok mellett kitér a nyelvi udvariasság, mégpedig a családon belüli és kívüli megszólítások ismertetésére is: „A feleség a férjet *uram, apjukom, emberem, emberkém*, stb., a férj a feleséget *feleség, asszony, galambom, lelkem*, stb. néven szólítja. A férj a feleséget tegezi, a feleség a férjet rendes körülmények között soha. A gyermekek sem tegezik a szülőket. Általában pedig azt mondhatjuk a megszólításokról, hogy idősebbek a fiatalokat *öcsém, húgom, szolgám, fiam*, – a fiatalabbak pedig az idősebbeket *apámuram, anyámasszony, néném, bátyám*, stb. megszólítással illetik” (Komoróczy é. n.: 164). A nyelvi tiszteletadás témája más írásában is foglalkoztatta a szerzőt (l. alább), s így e megfigyelései a mai modern nyelvtudomány különböző ágainak (szociolingvisztika, pragmatika, kognitív nyelvészet, kommunikációtan, etnolingvisztika stb.) is hasznos forrásként szolgálhatnak.

4. A *Nyelvőr* 1902. évi számaiban 8 rövidebb írás alatt jelenik meg Komoróczy Miklós neve (220; 222; 263; 344–345; 410; 462; 526), egy alkalommal pedig az egyik írására történik hivatkozás (404). E cikkek mindegyike a palóc nyelvjárásokkal, főként annak szókinccsével kapcsolatos, s az alább ismertetett rovatokban szerepelnek.

Szerzőnk a *Válaszok a szerkesztőség kérdéseire* rovatban főként a Gömör, Borsod és Nógrád megyei palócok tájszavaival kapcsolatos megfigyeléseit közli, pl. a *halánték* szó használata (220), a *beér valakit* 'utolér' jelentésben való előfordulása (222), de szórendi kérdésfelvetésre is válaszol (410). A *Nyelművelés* rovata 1902-ben Komoróczytól a férjezett nők, az *asszonyok* palócföldi megszólításait ismerteti. Ebből az írásából az is kiderül, hogy ismereteit résztvevő megfigyelései alapján szerezte, s nemcsak a megszólítások nyelvi formáit, hanem azok udvariassági és használati szabályait is bemutatja (263)⁶. Komoróczy megszólításokkal kapcsolatos írására a *Nyelvőr* következő számában elismerőleg hivatkozik Rubinyi Mózes⁷, aki a szerzőt „a palóc nép és nyelv pontos ismerője”-ként említi (1902: 404). A *Magyarázatok, helyreigazítások* rovatban a *mennyezetes ágy* (1902: 344–345), a *foglár* (1902: 462) és a *banda, méla, pajzán, gór* szavaknak Gömörben és Borsodban való meglétét vagy hiányát ismerteti, előfordulásuk esetén jelentésüket mondatokban, illetőleg szó szerkezetekben szemlélteti (1902: 526).

5. Az 1903-as évben a *Magyar Nyelvőr* négy rövidebb és két hosszabb Komoróczy-írást közöl. A rövidebb írások egyike a *Magyarázatok, helyreigazítások* rovatban egy alaktani nyelvjárási jelenséget, a barkóság által is használt *-nott/-nól/-nyi* családi helyhatározóragot mutatja be (1903:

446). A többi három írása a Válaszok a szerkesztőség kérdéseire rovatokban olvasható. Ezekben egyrészt az *éved*, *íved*, *ívik* 'a gyümölcs erjedésszerűen puhul meg' és a *lejső* és *letelső* stb. lexémák előfordulásáról számol be (1903: 513), másrészt a *dúméh* és *dúvad* szó barkóságbeli és borsodi jelentését adja meg (1903: 514), harmadrészt a *kora tavasz* és *korai tavasz*, valamint a *késő ősz* és *kései ősz* szó szerkezetek eltérő jelentéseit magyarázza (1903: 517).

A két hosszabb Komoróczy-írás a Néprnyelvnyagományok rovatban jelent meg. Az egyik, a *Népies kalendáriom és időjósás*, majdnem kétszáz különböző típusú állandósult szókapcsolat gyűjteménye, mely időjárásal kapcsolatos megfigyeléseket, szokásokat és előrejelzéseket tartalmaz. E frazémák vezérszói általában vagy az időjárás meghatározó tényezői (eső: *Hosszas eső, rövid haszon*; nap: *Naptú' virít, naptú' hervad minden*), vagy állatok (fecske: *Lenten (alacsonyan) száll a fecske: esőt érez*) és természeti képződmények nevei (Bükk-hegység: *Ha a Nagybikk (Bükk-hegység) pipázik, a kaszás is megázik*). De különböző keresztnevekhez és névnapokhoz kötődő szokások, gazdálkodási tanácsok is szerepelnek e néprnyelvi forrásban: Zsigmond (május 2.): *Zsigmond napra (-kor) iborkát ültessetek, Péter-Pálra hogy dosztig ehessetek. Zsigmondnak örül Gazsi!* (Mondják a tavaszt alig váró cigánynak.) (1903: 452-456).

A másik gyűjtemény – *Tájszók a barkóságból* – több száz szókészletit egységet tartalmaz (1903: 520 – 526), melyek egy része a gyűjtés óta lezajlott gazdasági, társadalmi és politikai változások, valamint a falu hagyományos életmódjának felbomlása miatt az élő nyelvhasználatból kihalt. Pl. *arcképes*: fényképész (520), *billincs*: néhány szemből álló hibás szőlőfürt (520), *cseña*: gyenge csikó (521), *ilonka*: apró szőlőféreg (522) stb. A *Magyar Nyelvőr*-beli megjelenésük tette lehetővé azt is, hogy közülük számos az *Új Magyar Tájszótár* korpuszában is megjelenjék (vö. ÚMTSz. 1/249; 482; 841; ÚMTSz. 2/1075), s lejegyzésükkel – „Verba volant, scripta manent” – nyelvi és kulturális értéként megőrződjenek az utókor számára.

6. 1904-ben jelent meg Komoróczynak – *Két különös nyelvjárásról* címmel – a több szempontból is legjelentősebb tanulmánya (1904: 221 – 223). Bár dolgozata gerincét ez esetben is a tájszók teszik ki, de előző tanulmányaihoz képest néhány olyan hang- és alaktani jelenséget is bemutat, melyek Rozsnyóra és a környékbeli nyelvjárásokra jellemzőek. E jelenségek kialakulásában jelentős szerepet tulajdonít a német és a szlovák nyelvi kölcsönhatásnak, mely szerinte nemcsak a szókölcsonzésekben van jelen, hanem a hangtani sajátosságokban és a paralingvisztikai eszközökben is megnyilvánul.⁸ A német, szlovák és latin kölcsönzők használatával kapcsolatban Komoróczy utal azok társadalmi érvényességére is, amikor megjegyzi, hogy e tájszókat a vizsgált kistérségben társadalmi hovatartozástól függetlenül használják.⁹

Közismert tény, hogy a dialektológiai kutatásokban a szociolingvisztika számos fontos előzménye található meg (Kiss 2002: 13). Komoróczy nyelvjárásleírásának is növeli az értékét, hogy felbukkan benne a szociolingvisztikai előzmény, hiszen olyan témák felé nyit, mint például a nyelvek kölcsönhatásának következményei, a nyelvi és a társadalmi rétegzettség összefüggései, melyek a mai szociolingvisztikának is központi kérdései. E tanulmány további hozadéka, hogy foglalkozik a csucsumi nyelvjárással, melyet nyelvszigetként említ.¹⁰ Csucsum nyelvjárását a mai szakirodalom is az északi nyelvhatáron fekvő nyelvjárászigetként tartja számon, s besorolását illetően napjainkban is számos bizonytalanság övezi. Imre Samu osztályozása Csucsumot és Magyarbödöt két külön nyelvjárászigetként határozza meg, mert az adott régió belül egyik környező nyelvjárás csoporttal sem mutatnak teljes azonosságot (Imre 1971: 370). Komoróczy tanulmánya tehát e tekintetben is előrelépést és nyitást jelent a korabeli dialektológiában. A nyelvjárás- és nyelvszigetek kutatása ugyanis a magyar dialektológiában más nyelvekhez képest viszonylag későn, csupán a XIX. és XX. század fordulóján indult el (Szabó 1990: 18), s így Komoróczy az elsők közé tartozik, akik e kérdéssel foglalkozni kezdtek.¹¹

Az anyaggyűjtés módszereiről és egyéb tényezőiről ugyan egyik írásában sem tesz említést a szerző, de néhány megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy sokat tartózkodott a nép körében, s így bizonyára számos lehetősége nyílt mind az aktív kérdezésre, mindpedig a passzív résztvevő megfigyelés módszerének alkalmazására is.¹² A nyelvjárás adatok lejegyzése fonematikus jellegű, írásban csak a köznyelvtől eltérő fonológiai jelenségeket rögzíti, vagyis nem jelöli a fonémák fonetikai variánsait, így a vizsgált nyelvjárás régióra jellemző illabiális *a* és labiális *ā* fonémaváltozatokat sem, sőt a zárt *ē* fonémát is csupán egyszer tünteti fel.¹³ A korabeli palóc nyelvjárásgyűjtésekben viszont már e hangok jelölése, ha nem is következetesen, de megjelenik (l. Mikó 1895: 47–48).

Az 1904-et követő esztendőkből Komoróczynak már nem jelent meg egyéb, nyelvjárásokkal kapcsolatos munkája. A fentebb bemutatott, ma már forrásértékű írások hiányosságaik ellenére is értékesek, mert nyelvi és kulturális értékeket mentettek meg a feledésbe merüléstől. E kettős értékmentés ugyanis egy mederben halad, mert a regionális, főként falusi kultúrák hordozói a nyelvjárások, ezáltal a nyelvjárás és a népi kultúra szorosan együvé tartozik. Ennek következtében a változásokat is gyakran hasonlóképpen élik meg: vagy megmaradnak, vagy kiszorulnak a használatból. De lejegyzésükkel mindkét összetevő meg is menthető, s az adatrögzítés több tudományterületet is gazdagíthat. Ezt példázza Komoróczy Miklós életműve is.

Jegyzetek

¹ Szakdolgozatokban gyakran találkozhatunk azzal a kijelentéssel, hogy a vizsgált nyelvjárással még nem foglalkozott senki, holott gyakran százévesnél régebbi források és feldolgozások is kapcsolódnak az adott nyelvjáráshoz.

² Szinnyei József még nem számolhatott be nyelvjárási tevékenységéről, mivel Komoróczy Miklós neve a *Magyar Nyelvőr* hasábjain, melyben nyelvjárási írásait megjelentette, először 1901-ben bukkant fel (l. alább).

³ A *Nyitramegyei Közlöny* 1880-tól 1904-ig Nyitrán megjelenő politikai regionális hetilap volt. Bangha Sándor József és Kállai Ármin nyitrai ügyvédek alapították.

⁴ Írásai a *Nemzeti Hírlap*, a *Székesfővárosi Lapok*, a *Bolond Istók*, a *Gyermekvilág*, *Az én újságom*, a *Kisdednevelés*, az *Ország–Világ*, a *Pesti Napló*, az *Egyetértés*, a *Pester Lloyd* lapokban jelentek meg.

⁵ „Komoróczy Miklós könyve a palóc népet mutatja be a maga életmódjában s a maga nyelvén. Palóc történelmében a falusi élet jeleneteit írja le, mint pl. a szüretet, lakodalmat; majd falujának egy-egy érdekes alakját mutatja be. Könyvében az irodalmi nyelv a nyelvjárással váltakozik; s ebben nem is következetes, mert néha ő maga is átcsap a nép nyelvébe, másutt meg a nép gyermeke is cifra, cikornyás hangon beszél. Legsikerültebb a fias disznóról meg a hat malacról szóló történet. Komoróczy valósággal a palóc nyelvjárást akarja bemutatni s igyekszik a kiejtés sajátosságait is feltüntetni s tájszókkal is elég bőven tarkítja elbeszéléseit. Ez egy kissé nehezíti is az olvasást, mert a ritkább tájszókat meg kellett volna magyaráznia. Könyve így is nagyon érdekes kísérlet nyelvészeti és néprajzi szempontból” (Balassa 1901: 286).

⁶ „Többször volt alkalmam hallani, mikor egy-egy nagyvárosi úriember ezt vagy amazt az asszonyt *Boris asszonynak* szólította, az ilyen rendreutasítást: Az én *becsületes* nevem *Kaszás Istvánné*. Tanúbizonyoságot tehetnek állításaim mellett mindazok, akik a nép között oly sűrűn és oly figyelő lélekkel forogtak, mint jómagam, de tanúbizonyoságot tehetnek népünk összes *asszonyai* és tisztességtudó *emberei* (ember: férfi)” (Komoróczy 1902: 263).

⁷ Rubinyi Mózes még a budapesti egyetem hallgatójaként lett a csángó nyelvjáráskutatója, s az egyetem elvégzése után Németországban többek között Wundt vezetésével általános nyelvtudománnyal is foglalkozott (l. Szinnyei 1906: 1347).

⁸ „A rozsnyói, palócz árnyalatú, német- és tótszerű hangsúlyozással, a kettős mássalhangzónak teljes kizárásával folyó dialektus Rozsnyóra és a vidékén levő Krasznahorkaváraljára, Jólészre, Hosszúrétre, Rudnára és Nadabulára terjed ki, valamint erősebb tótosággal, némely sajátoságaival Csetneken és Jolsván is — a hol az *e* helyett *i-t* mondanak — föltalálható” (Komoróczy 1904: 221).

⁹ „A rozsnyói nyelvjárás halomszámra él idegenből (tótból, németből és latinból) vett *k ü l ö n l e g e s t á j s z ó k k a l*, a melyek az eredetiből teljesen kiforgatva, átalakítva, mint igazi különlegesség élnek minden magyar volta mellett is nemcsak a nép, de az értelmiség ajkán is” (Komoróczy 1904: 222).

¹⁰ „A csucsomi nyelvjárás *ő-ző* nyelvsziget, s a nép, mely ezt a tájszólást beszéli, az *ő-zést* leszámítva teljesen a nyitramegyei Egerszeg község népére, az ott egészen tótoktól körülvevett kis magyar szigetre emlékeztet. Általános jellege alapján a csucsomi beszéd palóc nyelvjárás, a melyen a rozsnyói íz is érezhető, de főjellemben, azaz

hogy a szó utolsó mássalhangzója előtt álló *ë* hangot *ö*-nek mondja. Pl. *szeretöm, megkövetöm, érdemös, leszök, szivös* stb.” (Komoróczy 1904: 223).

¹¹ Ugyanebben az évben jelent meg a *Magyar Nyelvőr*-ben egy tizenkét oldalas feldolgozás egy másik, főként a mai Szlovákia területén beszélt nyelvjárászigetről, melynek szerzője az egykori budapesti egyetemista, Szemkő Aladár (1904: 12–24).

¹² a) „A *beér valakit* (e. h. *utolér*), *betart valami hat hétbe* kifejezéseket nem hallottam; *nekinyúlnak a lovak* ezt hallottam a gömörmezei sajjóvölgyi néptől” (Komoróczy 1902: 222.).

b) „*Gór*. Ezt a szót Borsodban, Gömörben csakis a *töm* és *elgázol, gázol* szó jelentésével egyértelműleg hallottam és ismerem” (Komoróczy 1902: 526).

¹³ A csucsomi nyelvjárás „[...] a szó utolsó mássalhangzója előtt álló *ë* hangot *ö*-nek mondja” (Komoróczy 1904: 223).

Bibliográfia

- BALASSA JÓZSEF 1901. *A nép nyelve az irodalomban*. (GÁRDONYI GÉZA: *A bor. Falusi történet három felvonásban*. Budapest, 1901, Singer és Wolfner. — KOMORÓCZY MIKLÓS: *Némely palóc históriák. Apró történetek*. Rozsnyó, 1901.), Magyar Nyelvőr, 284–286.
- HERCZEG TÜNDE 2014. *Komoróczy Miklós Ede (1863–1925)*. Gömörország, 43–46.
- HERCZEG TÜNDE 2014. *Válogatás Komoróczy Miklós munkáiból*. Gömörország, 47–72.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS JENŐ 2002. *Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség*. Magyar Nyelvjárások XL, 3–20.
- KOMORÓCZY MIKLÓS é. n. *Családélet*. Gömör-Kishont vármegye, 164.
- KOMORÓCZY MIKLÓS 1902. *Nyelvművelés. Emma asszony*. Magyar Nyelvőr, 263.
- KOMORÓCZY MIKLÓS 1904. *Két különös nyelvjárásról*. Magyar Nyelvőr, 221–223.
- KÓSA LÁSZLÓ 1979. *Egy elfelejtett gömöri néprajzi író: Komoróczy Miklós*. Irodalmi Szemle, 70–73
- MIKÓ PÁL 1895. *Tájszók. Palócvidékiek*. Magyar Nyelvőr, 47–48.
- RUBINYI MÓZES 1902. *Nyelvművelés. Utószó az Emma asszonyhoz*. Magyar Nyelvőr, 404.
- STEINHAUSZ GYÖRGY 2011. *Emlékezés Komoróczy Miklósra*. Gömörország, 53–56.
- SZABÓ JÓZSEF 1990. *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászigetek*. Békéscsaba, Kecskemét, Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.
- SZEMKŐ ALADÁR 1904. *Egy abaujmezei öző nyelvjárás. (Hangtani és alaktani vázlat)*. Magyar Nyelvőr, 12–24.
- SZINNYEI JÓZSEF 1899. *Magyar írók élete és munkái*. VI. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 871–872.
- SZINNYEI JÓZSEF 1906. *Magyar írók élete és munkái*. VI. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 871–872.
- TÖKÖLY GÁBOR 1999. *Ki kicsoda Rozsnyón?* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.